

Zložitý je, pravda, i vzťah medzi určitou špecifickou kultúrnou sférou a všeobecným sociálnym milieum, nakoľko nijaká kultúrna sféra a nijaké spoločenské prostredie nie sú homogénne celky; okrem toho ich jednotlivé zložky sú často namierené aj proti sebe. Ani ten najpriamejší vzťah umenia spoločnosti nie je prostým odzrkadlením spoločenskej štruktúry, ale má len stimulatívny charakter: napr. keď literatúra na určitý faktový podnet vôbec reaguje, deje sa to tak, že ho spracuje svojimi špecifickými prostriedkami, takže on nevstupuje do literatúry ako mimoštrukturálny prvok. Na vplyvy milieum reaguje teda daná umelecká štruktúra výhradne len v duchu svojich vlastných vývinových tendencií. Z druhej strany však voľba konkrétnej vývinovej cesty, nakoľko je vždy napodruzi celé pole možností vývinových deformácií, je podmienená vzťahom umeleckej sféry k celkovej kultúrnej štruktúre a jej jednotlivým sféram. V tom je záruka istej koordinácie vývinových ciest jednotlivých oblastných radov v rámci kultúrnej superštruktúry. Treba však s *Tyňanovom* a *Jakobsonom*⁵ zdôrazniť, že „metodologicky je záhubné skúmať súvzťažnosť systémov, ak nemáme na zreteli imanentné zákony každého systému“.⁶

ZO ŠTÚDIE NIEKTORÉ PROBLÉMY MODERNEJ NOETIKY

(Slovenské pohľady 1943, č. 12)

Každý pojmový výraz vyslovuje len tie vlastnosti reality, ktoré možno postrehnúť z istého zorného uhla, a okrem toho toho ani tieto vlastnosti, selektívne ponímané, nemožno totálne obsiahnuť v teoretickej skratke. Denominančná funkcia nie je teda prostým priradením slova k reálnemu predmetu a každý termín už pred svojou aplikáciou má nejaký obsah, ktorý je formulovateľný a definovateľný inými pojmami tej istej vedeckej štruktúry poznatkov. A tak denominácia nie je, ako by sa sprvu zdalo, holým slovným priradením, ale implicite vždy vetným. Fixácie jednotlivých vedeckých pojmov vo forme definícií treba chápať z hľadiska teoretického vývinu, pravda, iba ako provizórne, t. j. platné tak dlho, kým sa v experimentálnej práci dobre osvedčujú. Pretože o platnosti nijakého empirického výroku nemožno rozhodnúť s úplnou istotou, ale len s určitým pohyblivým stupňom pravdepodobnosti, nijaký subjektívny pocit istoty pri sémantickej verifikácii nemá absolútnu objektívnu hodnotu. Ak chceme dosiahnuť vysoký stupeň objektívnej platnosti nejakého výroku, treba spraviť celú sériu testov, sústredených na daný predmet verifikácie. Pravda, i takýmto dôkladným postupom dosiahnutá vysoká platnosť výroku je zásadne len provizórna, kým totiž vývinovým premenám nepodľahne celá teoretická štruktúra, do ktorej výrok spadá.

⁵ *Problémy skúmania literatúry a jazyka. Teória literatúry*, Trnava 1941, 103.

⁶ „V teórii hudby napr. sa princíp imanencie (t. j. „samopohybu“ štruktúry vo vývoji) pre netematickosť tohto umenia i pre jeho pomerne značné vyradenie z praktických súvislostí ponúka temer sám sebou; v maliarstve, ktoré svojou základnou tematickosťou je značnejšie vklínené do všeobecného kultúrneho kontextu, je situácia imanentného vývojového skúmania už obťažnejšia: v teórii literatúry je však cesta k nemu najmenej ľahká, ale práve preto plodná; jej obťažnosť tkvie v tom, že tu tematickosť pribúda ešte myšlienkový (reflexívny) prvok, včleňujúci literatúru — vedľa súvislosti s všeobecne kultúrnym vývojom — aj do dejín ľudského myslenia.“ Jan M u k a ř o v s k ý, *Kapitoly z české poetiky* I, Praha 1941, 30.

Nemožnosť vyčerpávajúceho testovania však platí nielen o abstraktných vzťahoch a pojmoch, ale aj o vyslovene rukolapných, nakoľko aj celkom singulárne vety majú už teoretické vlastnosti. Ak nemožno totálne verifikovať abstraktnejšie empirické výrazy, pretože ich konkrétne konzekvencie, ktoré treba jednotlivo verifikovať, sú neohraničené, nemožno prísne overiť ani nijaký singulárny výrok, lebo aj on má neomezenú triedu konzekvencií, ktoré konštituuujú jeho obsah a reálny význam. Tak napr. sémantická platnosť celkom ostenzívneho výroku „Toto je železo“ je podmienená nielen testom každého normálneho pozorovateľa, a to v každom čase a vo všetkých primeraných okolnostiach, ale okrem toho vyplývajú z neho rozličné fyzikálne a chemické výpovede, ktoré treba verifikovať; a ani tu nemôže ísť o vyčerpávajúce testy, nakoľko i z týchto výpovedí vyplývajú ďalšie triedy konzekvencií, ktoré tiež treba overovať. A tak, hoci v praxi stačí istá obmedzená trieda testovaných konzekvencií, teoreticky platí, že niet nijakého empirického výroku, čo by bol ako konkrétny a singulárny, ktorý by bolo možno verifikovať s vyčerpávajúcou istotou. „Niet absolútne istej „bezprostrednej skúsenosti“ v zmysle tradičných teórií poznania. Holé pomenovanie momentálneho javu, ktoré ho nezaručuje do nejakej triedy, ešte nie je poznaním; ...“ (Eino K a i l a, *Über den physikalischen Realitätsbegriff*, Helsingki 1942, 17).

Bez pojmových prvkov sa teda nezaobídeme ani pri sémantickej verifikácii singulárnych empirických výrokov. Skutočne, sémantická verifikácia popri názornom materiáli narába aj formálnym inventárom, ktorý poskytujú jednak základné princípy formálnej logiky, podávajúce univerzálne kritériá formálne syntaktickej správnosti výroku, jednak špecifické vzťahy tej predmetnej štruktúry, resp. jej axiómy, z ktorých deduktívne vyplýva skúmaný výrok. Axiómy volíme preto na čelo daných poznatkových sústav, aby sme mali pri vedeckom skúmaní inštančnú autoritu nociónálneho overovania. Na čelo danej empirickej sústavy ich však volíme a ustanovujeme len na istý čas, kým totiž nejaké odchylné a zároveň konkrétne poznatky, získané experimentálnym skúmaním, teda sémantický zásah, nevyvnutia si reorganizáciu sústavy a jej axióm. Nie je to celkom plynulý proces, lebo staré štruktúry prejavujú istú zotrvačnosť a okrem toho prílišná labilnosť špecifických axióm by vo vede popierala hocijakú teoretickú autoritu, čo by bolo na ošoh iba diletantizmu. Takto poňatý konvencionalizmus, ktorý dbá na teoretický odkaz, no hľadá aj na sémantické okolnosti, nie je už nijaký racionalizmus, ale možno ho označiť termínom racionálny empirizmus. Ak konvencionalizmom chápeme zistenie, „že nemôže byť nijakej syntetickej, empirickej vety, ktorá by bola istá v bezpodmienečnom zmysle, a že je teda holou „konvenciou“, ak sa isté vetné súbory pokladajú za pravdivé, potom má „konvencionalizmus“ zrejme pravdu“ (Eino K a i l a, *tamže*, 18). Treba ešte uviesť, že adckváciu empirických axióm, práve preto, že majú všeobecný charakter, možno realizovať aj v rozdielnych a odchylných sémantických okolnostiach, a to tak, že zo súboru priradovacích definícií danej predmetnej sústavy, ktoré z axióm deduktívne vyplývajú, možno voliť podľa okolností raz jedny, raz druhé. Pravda, ak sa časom vyskytnú zásadne nové empirické poznatky, takže zasahujú až hore do samej vrstvy axióm, potom neslobodno váhať a treba prikrčiť k reorganizácii celej sústavy.

Nemusíme už azda ani výslovne vyzdvihovať nesprávnosť náhľadu, že jestvujú pojmové oblasti, ktoré nie sú fundované empiriou, no jednako vraj môžu rozhodovať o sémantickej platnosti empirických výrokov. K tomu zvädzala najmä okolnosť, že všeobecné pojmy a axiómy niektorých predmetných sústav sa petrifikovali neraz na dlhé obdobie a že sa v dôsledku toho zabúdalo, že sú výsledkom dialektickej súhry pojmovej a materiálnej sféry. Aby sme si poslúžili kantovskou terminológiou, nejestvujú nijaké apriórne kategórie a nijaké syntetické súdy a priori, keďže všetky pojmy a vzťahy empirického významového dosahu sú a posteriori, t. j. podložené skúsenosťou. Skutočne a priori sú oba vzťahy, ktoré majú len formálne syntaktickú hodnotu.

Rozumie sa, že je elementárnym predpokladom poznania a vedy, aby svet javil v určitých zreteľoch istú uniformitu v rozmanitosti svojho utvárania i svojich procesov, ktorú podľa jej členenia možno vyjadrovať hierarchicky roztriedenými pojmovými vzťahmi. Kým tzv. rukolapné výrazy sú adekvátne a najbližšie javovej sfére, abstraktné termíny sú adekvátnejšie samým reálnym vzťahom a snažia sa ich zvyrazňovať v ich diferencovanosti, ktorá nie je zjavná holým zmyslom. Z tohto hladiska treba nazerať aj na starý problém nominalizmu: nomína sú vlastne všetky pojmy, a ak rukolapné pojmy sú priliehavejšie javovej rovine, abstraktné pojmy sú adekvátnejšie samej realite. Pravda, to platí iba v prípade, že máme pred sebou vedeckú oblasť, ktorá prešla dlhým vývinom dialektickej súhry teórie a materiálu. Je pochopiteľné, že všade tam, kde sa jednotlivé abstrakcie diferencovali bez sústavného zreteľa na empirický materiál a kde účinne zasahovali aj mimovedecké motívy, dosiahla sa adekvácia iba k fiktívnej skutočnosti, a nie k objektívnej. Netreba azda ani zdôrazňovať, že všetok impulz k tvorbe abstrakt a teórií, priliehavých k realite, môže vychádzať jedine z javovej sféry, v ktorej má východisko výskumu objektívnej skutočnosti. Pôvodnú a základnú sémantickú funkciu má teda rovina najrukolapnejších a singulárnych výrokov. Tieto výroky musia mať taký tvar, aby mohli nielen syntakticky fungovať v danej teoretickej štruktúre, ale aby sa mohli aj čo najľahšie priradiť k javovému materiálu, ktorý vyslovujú. Inak povedané, ak je nevyhnutné, aby výroky tejto roviny boli syntakticky zaraditeľné, je potrebné i to, aby sa mohli v subjektívnej evidencii priamo priradiť ku svojim empirickým dezignátom. Z toho vyplýva pre empirické sústavy záver, že ak sú najdôležitejšou inštanciou syntaktickej správnosti axiómy, pri sémantickom overovaní je základnou autoritou rovina najrukolapnejších výrokov.

Doterajšie vývody vyúsťujú napokon v tézu, že charakter všetkých našich empirických poznatkov je historicky podmienený. Nemajú teda nijakých vlastností absolútnej a apodiktickej istoty. To však neznačí, že by naše poznanie, ako je zachytené vo vedeckých sústavách, zostávalo stáť na rovnakom stupni pravdepodobnosti a s nezmenenou mierou hypotetičnosti, veď empirickú skutočnosť poznávame časom vždy hlbšie a úplnejšie, vďaka dialektickej súhre praxe a teórie. Takže postulát vývinu vedeckých oblastí, ktorý nie je ľubovoľným a náhodným striedaním teoretických štruktúr, nijako sa neshoduje s chybnou tézou o úplnej relativite platnosti jednotlivých poznatkov; v skutočnosti pri ich všetkej hypotetičnosti stále pokračuje zlepšovanie vedeckého výskumu, i keď nepostupuje rovnomerným tempom, ale často veľmi dramaticky. A tak čím diferencovanejšie a hlbšie je časom vedecké poznanie, tým plnšie odráža absolútnu realnosť sveta.

Každý objektívny interpret teoretických štruktúr jednotlivých etáp myšlienkového vývinu musí si uvedomovať, že reálny obsah pojmových prvkov týchto štruktúr závisel vždy od dosiahnutého stupňa poznania skutočnosti a že mnohé termíny, dodnes užívané, prekonalí cez stáročie neraz aj veľmi podstatné sémantické zmeny. Ak k takýmto radikálnym zmenám dochádza často aj v dnešných časoch priebehom vývinovej dialektiky vedeckých sústav, a to i v celkom špeciálnych oblastiach poznania, o čo väčšie sémantické výkyvy sa museli diať v začiatočných štádiách vývinu myšlienkových štruktúr, keď na ne mohlo bezprostrednejšie vplývať, ba keď ich pôvodne dokonca priamo formovalo celkové sociálno-psychologické prostredie. Na ilustráciu možno uviesť, že napr. grécky termín *idéa* značil pôvodne zmyslove viditeľný obraz a že v tomto zmysle ho chápal ešte Demokrit. Podobne latinské *agnoscere* a *cognoscere* značilo tiež v staršej epoche vidieť. Alebo nemecké *begreifen* znamenalo pôvodne uchopiť a len neskoršie pochopiť. Uvedme ešte ako príklad grécky výraz *lógos*, ktorý prešiel sémantickými zmenami od pôvodného výrazu zbieranía, skladania cez významy počítania, reči, myslenia, rozumu, boha atď. Pôvodným konkrétnym a antropomorficým chápaním stále viac prenikali

rozličné abstraktné prvky ako dôsledok celkovej sociálno-psychickej diferenciacie. Uspokojujúca adekvácia týchto prvkov na realitu — a tým aj hlbšie a prenikavejšie chápanie sveta — uskutočňuje sa len stáročným radom peripetií dialektiky praxe a teórie. Tomuto dramatickému procesu sa, pravda, citeľnejšie uľahčí len vtedy, keď sa postupne odstraňujú rozličné rušivé afekty, ktoré ho retardujú svojím zasahovaním do jednotlivých myšlienkových oblastí. Nevyhnutným predpokladom takéhoto mentálneho uvoľnenia a vyčistenia psychického ovzdušia je nastolenie takých spoločenských vzťahov, ktoré naďalej vylúčia utlačovanie človeka človekom.

VÝBEROVÝ ZOZNAM HODNOTIACICH A ŽIVOTOPISNÝCH ČRT O I. HRUŠOVSKOM

- J. M. Kořínek, *Teória vedy* [Linguistica Slovaca III, 1941],
J. Horváth, *Teória vedy* [Elán 1941 (8. 11.)],
P. Bunčák, *Kniha o vedeckom myslení* [Národné noviny 1942 (5. 12.)],
J. Horváth, *Vývin vedeckého myslenia* [Elán 1942],
L. Sziklay, *Wissenschaftstheorie* [Donauropa 1942/1],
A. Hirner, *Vývin vedeckého myslenia* [Filozofický zborník MS 1942],
M. Váross, *K docentúre I. H.* [Národná obroda 1945 (5. 8.)],
J. Štefánik, *Francis Bacon a rozkvet anglickej filozofie* [Čas 1945 (16. 9.)],
V. Ruml, *Engels jako filosof* [Tvorba 1946 (6. 11.)],
J. L. Fischer, *Celkový posudok o filozofickej aktivite I. H.* (rkp. 1946),
L. Bakoš, *Francis Bacon a rozkvet anglickej filozofie* [Philosophica Slovaca I, 1946],
VTM (Miškovská), *Kritika intuitívneho realizmu* [Česká mysl 1947/3],
V. Filkorn, *Problémy noetiky* [Borba 1948 (1. 12.)],
A. Sirácky, *I. H. päťdesiatročný* [Naša veda 1957 (4)],
I. H. päťdesiatročný [Pravda 1957 (14. 4.)],
N. Lobkowitz, *Marxismus-Leninismus in der ČSR*, Holland, Dordrecht 1961,
T. Münz, *Pohyb filozofie* [Kultúrny život 1962 (12)],
J. Šefránek, *Z minulosti a súčasnosti filozofie* [Pravda 1962 (13. 4.)],
E. Városová, *Z minulosti a súčasnosti filozofie* [Slovenské pohľady 1962 (6)],
K. Mácha, *Z minulosti a súčasnosti filozofie* [Filozofický časopis 1963],
M. Tomčík, *Hľadanie stratenej kontinuity* [Slovenské pohľady 1965 (7)],
J. Strinka, *Problémy, portréty a retrospektívy* [Slovenské pohľady 1965 (11)],
Prehľad dejín Slovenskej filozofie, Bratislava 1965,
J. Uher, *Spory a polemiky na stránkach Filozofického zborníka v rokoch 1940—1944* [Filozofia XXI, 1966 (4)],
Š. Knotek, *Prínos do slovenskej filozofie* [Slovenské pohľady 1967 (2)].

„Dr. Igor Hrušovský, podľa mého soudu nejpronikavejší zjev súčasne filozofické generace slovenské, ve svém poměrně rozsáhlém a trvale prohlubovaném myslitelském díle zůstává vlastně stále věren problematice, kterou se pokusil, byť tehdy ještě ne-uměle, narýsovatí ve své prvotině *Invencia a vývoj*.

Ve středu jeho zájmu stojí od samého počátku problém vědoslovný: *Teorie vědy a vědeckého poznávání* znepokojuje jej stále a stále se k ní vrací. Přitom zde, opět od